

Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark

Af Bjørn Westerbeek Dahl

I disse år kan man spore en større og større interesse for at anvende landkort i den lokalhistoriske forskning, og i takt hermed stiger naturligt ønsket om at få et hjælpemiddel i hænde, der kan lede forskeren på vej i en søgning af denne specielle kildegruppe.¹

Den seneste oversigt over kortsamlinger i Danmark stammer helt tilbage fra 1927, hvor Otto Smidt skrev en artikel om emnet til nærværende tidsskrift *En Oversigt over de topografiske Kort- og Billedsamlinger, Fortid og Nutid 1926/27. København 1926-27, s. 227-243*. I mange år har denne artikel været forældet, da der siden 1927 dels er blevet grundlagt en del nye kortsamlinger og dels er blevet udarbejdet nye registreringer over de enkelte samlingers indhold. Otto Smidt beskrev endvidere kun de vigtigste større samlinger.

Det er formålet med denne artikel at give den kortinteresserede en oversigt over eksisterende kortsamlinger og deres indhold ved at beskrive deres kataloger, kartoteker og andre indgange til materialet. For at lette forståelsen af problemerne er det nødvendigt at give en oversigt over korttyper og registreringsformer og et kortfattet rids af kortsamlingernes hidtidige samarbejde, der især har koncentreret sig om udarbejdelsen af en registrant over danske landkort.

Det var tanken om en central kortsamling, omfattende de vigtigste danske kort, der i 1902 fik overbibliotekar H. O. Lange til at oprette en kortsamling på landets nationalbibliotek, Det kongelige Bibliotek. I de følgende år arbejdede han utrætteligt på at styrke den nyoprettede afdeling ved at indlemme forskellige mindre samlinger. Og det lykkedes

da også at supplere bibliotekets fornemme bestand af ældre kort med betydelige samlinger. H. O. Langes kongstanke om én central kortsamling blev i 1927 imødegået af Otto Smidt i den ovennævnte artikel: Han mente, at det af mange bl.a. praktiske grunde var umuligt at arbejde på en centralisering af kortsamlingerne: Hellere måtte man grundlægge en centralregistratur, hvor forskeren kunne søge oplysninger om, hvor kortene befandt sig.

Otto Smidts tanker blev fulgt op af Vilh. Lorenzen, der i 1936 fik en bevilling til at foretage en registrering af kort over landets købstæder og – som noget helt nyt – supplere sin registrering med fotografiske gengivelser af kortene. Vilh. Lorensens materiale ligger i dag i Dansk Byplanlaboratorium.

Det er betegnende, at dette første forsøg på en totalregistrering af kort over nogle udvalgte områder ikke blev støttet økonomisk af nogen kortsamling, men udelukkende skyldtes den kortinteresserede Vilh. Lorenzen, der fik Den danske Købstadsforening med på sin plan.

Men mon ikke tiden er løbet fra både H. O. Langes forestillinger om én central kortsamling og Otto Smidts og Vilh. Lorensens ideer om en central registratur? Siden 1927 er den danske forskning blevet betydeligt decentraliseret: Flere og flere forsker – ikke mindst i lokalhistorie. En centralregistratur vil hindre betydelige grupper i at udnytte materialet direkte. Placeret som foreslået i København vil den yderligere hæmme ikke-københavneres adgang til materialet, hvilket er meget alvorligt, da mellem 80% og 90% af alle kort ligger i de københavnske samlinger.

Bjørn Westerbeek Dahl, f. 1952, exam. art. (historie) 1974, bibliotekar 1978, bibliotekar v. Den kgl. Kobberstiksamling 1980.

1. For opfordring til at udarbejde denne vejviser og for at have gennemlæst manuskriptet vil jeg takke professor Peter Bredsdorff; arkivar Thelma Jexlev, Rigsarkivet; arkivar Jørgen Nybo Rasmussen, Rigsarkivet; koordinator ved »Projekt Middelalderbyen« Ole Schjørring og arkivsekretær Henrik Stissing Jensen, Rigsarkivet.

I Norge er man for tiden i gang med publiceringen af en række tværinstitutionelle kort-registranter, og det er netop den vej man bør gå også her i landet: Dog bør man foretage en nyregistrering af materialet – og ikke som i Norge blot compilere vidtforskellige registreringer.

De danske kortsamlinger er meget forskelligartede i administrativ og historisk henseende: Der findes kort i arkiver, biblioteker, museer, offentlige styrelser og i privat eje. Det er et forhold, der naturligvis har ført til store forskelle også i organiseringen af kortmaterialet: I Rigsarkivet er de fleste af de registrerede kort ordnet efter proveniensprincippet, det vil i mange tilfælde sige den afleverende institution (den sekundære proveniens); i Hærens Arkiv er kortene ordnet tematisk; og i Kortsamlingen på Det kongelige Bibliotek ligger de efter det topografiske indhold.

Det skyldes ikke mindst forskelle i selve kortmaterialet: Man kan opdele kort i tre typer efter den anvendte teknik og efter udgivelsesformen:

1. Håndtegnede kort.
2. Trykte kort, der er udgivet som en selvstændig enhed.
3. Trykte kort, der indgår som en illustration til en textmæssig behandling af et emne.

De håndtegnede kort vil i de fleste tilfælde have en administrativ proveniens. Formålet kan have været anlægget af en landevej, en havn, en militær befæstning, en jernbane eller en kanal. Det kan i specielle tilfælde være et kort over et større afgrænset område (f.ex. en landsby eller et sogn), opmålt med henblik på en omfordeling af jorden (udskiftningskort) eller en fastsættelse af skatte- eller ejendomsforhold (matrikelkort). I mange tilfælde vil disse håndtegnede kort være udskilt fra de sagsakter, hvortil de hører, enten fordi kortenes format har været et andet end aktstykkernes eller fordi kortene senere har været brugt i en anden sammenhæng. Det kan være forbundet med store vanskeligheder at finde proveniensen for disse »løse« kort.

De trykte kort, der er udgivet selvstændigt – undertiden samlet i atlas – vil hyppigt være

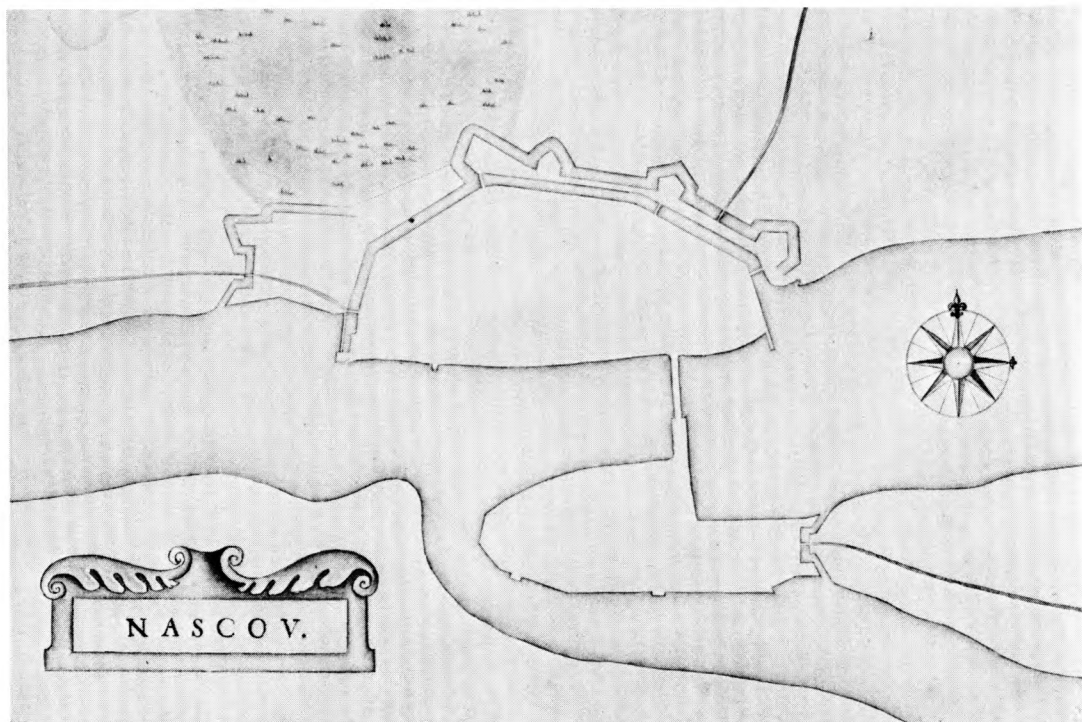
udarbejdet for at få en kartografisk korrekt beskrivelse af landets overflade til offentlige eller private formål f.ex. det helt basale »at kunne finde vej« fra ét sted til ét andet. I Danmark er de ældste publicerede kort af denne type udgivet i sidste halvdel af 1700tallet af Videnskabernes Selskab. På dette tidspunkt skabte en ny opmålingsteknik, triangulationen, det faglige grundlag for en national kortlægning. Ganske vist havde triangulation været kendt fra oldtiden, men i første halvdel af 1700-tallet blev den væsentligt forbedret af franske kartografer. I 1842/43 blev Videnskabernes Selskabs kortproduktion overdraget den militære Generalstab, hvis topografiske afdeling i 1928 indgik i Geodætisk Institut. Der er således en lang linie i den kartografiske produktion af denne type kort her i Danmark.

Den anden type trykte kort blev udarbejdet for at illustrere bøger eller tidsskriftartikler, hvor teksten i forhold til hele publikationen udgør hovedindholdet. Disse kort, der især bliver talrige efter den litografiske tekniks gennembrud omkring 1840, bygger ofte på den nationale kortlægning og har derfor sekundær kildeværdi.

Denne inddeling af kortmaterialet er delvis bestemmende for lokaliseringen i de mange kortsamlinger:

De håndtegnede kort, der blev udarbejdet i administrationen, vil man således kunne forvente at finde i arkiverne – på grund af enevældens centralstyre hyppigst i Rigsarkivet. Kort, der er trykt i publikationssammenhæng, vil naturligt kunne lokaliseres til de biblioteker, der opbevarer de pågældende titler, mens de selvstændigt trykte kort hyppigt vil være spredt i et så stort tal, at de findes i alle arter af institutioner, hvor der har været brug og interesse for disse kort.

Da landkort falder uden for hvad man normalt opfatter som traditionelt biblioteks- og arkivmateriale, er der gennem tiderne sket mere eller mindre tilfældige afleveringer og en del omflytninger, således at denne lokalisering efter typer kun kan betragtes som en grov tommelfingerregel. På en ellers velorganiseret institution som Det kongelige Bibliotek vil man f.ex. kunne finde trykte kort i Hånd-

Christoph Heers tegning af Nakskov fra begyndelsen af 1660erne. Som andre af de kort, der fandtes i Frederik 3.s samlinger, opbevares også dette i Håndskriftafdelingen på Det kongelige Bibliotek (Gl. kgl. Saml. 716-2, »Monumentum«). Original: ca. 1:6.880; 313 × 202. Kortet er registreret i Gigas.

skriftafdelingen, håndtegnede kort med klar administrativ proveniens i Kortsamlingen og de fleste af bibliotekets trykte kort, udgivet i publikationssammenhæng, findes ikke i bibliotekets særafdeling for kort, men i dets danske og udenlandske bogafdelinger.

Den, der søger efter landkort over et bestemt område, bør derfor ikke undlade at kontakte de vigtigste landsdækkende kortsamlinger. Det viser sig nemlig ikke helt sjældent, at de interessanteste kort findes de mest overraskende steder. Den kortinteresserede kan til en vis grad selv hjælpe sig på vej i søgningen af kort ved at gennemse de trykte registraturer over de enkelte samlingers indhold. I samlingerne kan man ofte også selv få lov til at kikke i kartoteker og andre utrykte registranter.

Ligesom historikeren skelner mellem benyttelsen af en kilde som beretning og som levning, således vil man også i registreringen af kortmateriale have sondret mellem ind-

gange på kortets indhold og på kortets ydre. En almindelig systematisk ordning efter kortets indhold vil altså svare til beretningsaspektet, mens en alfabetisk navneindgang vil åbne for kortets brug som levning.

Registraturernes systematik vil være af afgørende betydning for lokalhistorikeren, da en ikke-topografisk ordning kan lægge svære hindringer i vejen for udnyttelsen af materialet. De fleste indgange til kortsamlinger vil dog være topografiske. Ordningssprincipperne kan følge to retninger: En alfabetisk og en hierarkisk.

Den alfabetisk ordnede indgang kan igen inddeles i to typer: En ordning efter stikord og en ordning efter et i forvejen fastlagt vokabularium af emneord. Stikordsordningen vil normalt følge kortets titel som det umiddelbart fremgår. Det betyder, at kort over samme lokalitet bliver spredt i alfabetiseringen, afhængig af titlen. Ved emneordsordningen vil man have fastlagt bestemte retningslinier

for brugen af stikord. Desuden vil man hyppigst have en nøje definition af emneordernes betydning og afgrænsning.

Uanset kortets mere eller mindre tilfældige titel vil man således kunne finde det under det emneord, man engang har valgt. Den alvorligste mangel i begge ordningsprincipper er nok den totale mangel på sammenhæng mellem kort, der dækker større, og kort, der dækker mindre udsnit af samme område. Ofte må man gennemse store mængder af ikke-brugbare oplysninger med et betydeligt tidsspild til følge.

Benyttelsen af hierarkiske ordninger kan løse de fleste af disse problemer. Der findes forskellige udformninger, der spænder fra simple opdelinger i en, to eller tre niveauer til meget komplicerede inddelinger i op til ti eller flere. Et hierarkisk system kan bygge på en allerede eksisterende inddeling af landet (f.ex. Trap-inddelingen) eller på selvstændigt udarbejdede systemer, afpasset til kortenes særlige forhold. I en specialsystematik vil man ofte anvende en bogstav- eller en talnotation, der entydigt identificerer et bestemt område. På Det kongelige Bibliotek, hvor man er nået længst i udviklingen af en sådan systematik, bruges en talnotation, der også tænkes anvendt i Rigsarkivets Kort- og Tegningssamling.

I nogle samlinger er der skabt mulighed for at søge efter kortets ikke-geografiske emne eller tema. I Hærens Arkiv (nu en del af Rigsarkivet, men med en selvstændig kortsamling) bruges denne indgang som primær ordning, mens det ofte ses som sekundært princip i andre samlinger.

Emnerne kan naturligvis inddeles efter stikord, emneord og ordnes i hierarkiske systemer ligesom den geografiske indgang.

Det vil ikke alene være kortets indhold, der kan være genstand for en søgning, men også kortets ydre kan være af interesse: De personer eller institutioner, der har haft ansvaret for kortets tegning, trykning eller udgivelse vil det være vigtigt at kunne genfinde via et navnerregister, ikke mindst når man arbejder med ophavsbestemmelse af et anonymt kort. En indgang, der også hænger direkte sammen

med kortets ophavssituation er en ordning efter kortets proveniens: At denne i og for sig kan være af interesse må være hævet over enhver tvivl, men når den ikke suppleres af andre indgange, bliver den vanskelig at arbejde med. Af interesse for en snæver kreds er indgange på andre formalia: Udførelse, vandmærker, papir, kartoucher og andre illustrationer, der er kortets topografiske indhold uvedkommende. I en ophavsbestemmelse kan de fleste af disse tilsyneladende uvæsentlige emner pludseligt blive helt centrale og en gennemorganiseret registrering kunne spare fremtidige kortinteresserede for meget besvær.

Vejviser

Nationalbibliografiske hjælpemidler.

1) Selvstændigt udgivne landkort.

Af trykte landkort kan man kun forvente at finde den gruppe kort, der er udgivet selvstændigt i nationalbibliografien i lighed med andet bogligt materiale.

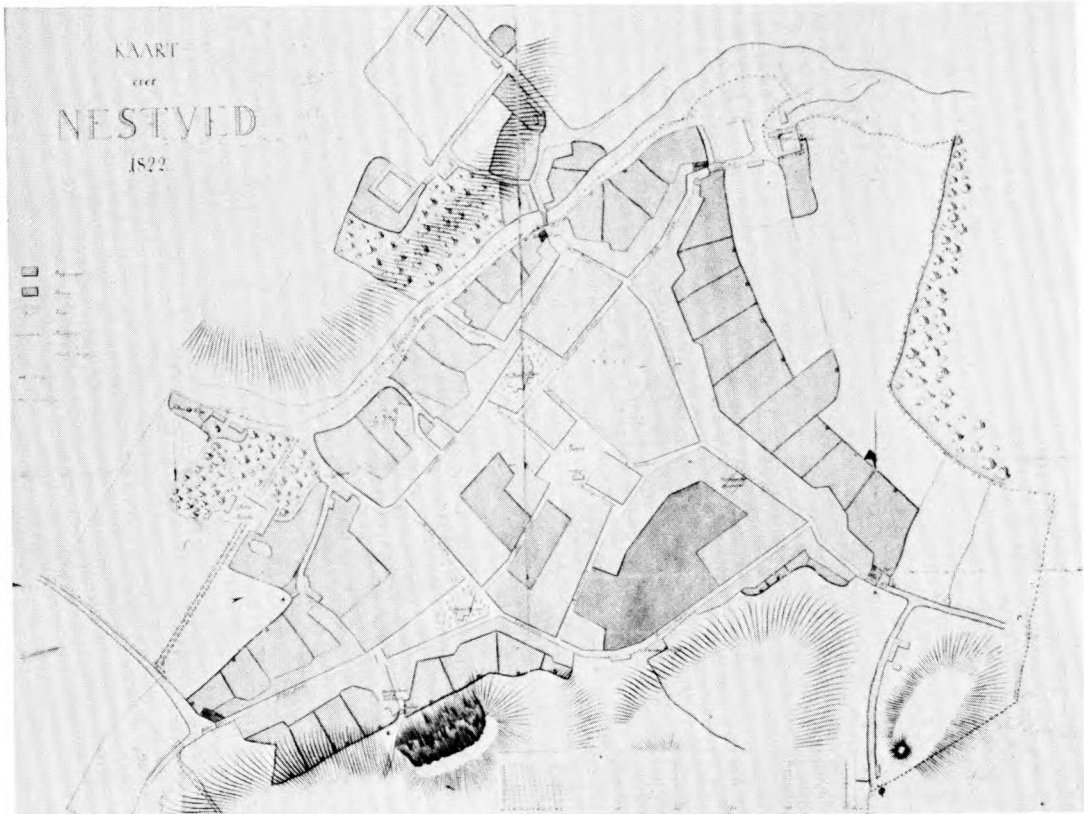
Mens samlinger af kort – altså atlas – stort set alle er blevet optaget i fortegnelserne, så stiller sagen sig helt anderledes med de selvstændigt udgivne løblade:

a. Tiden indtil 1840.

Hovedbibliografien er »Bibliotheca Danica«, der tilstræber fuldstændighed i en sådan grad, at endog et enkelt håndtegnet kort med typetryk er kommet med. Kortmaterialet kan lettest findes via sagregistret i bind 5.

b. Tiden 1841–1971.

I modsætning til »Bibliotheca Danica« står »Dansk Bogfortegnelse«, hvor kort først er kommet med i det bind, der dækker årene 1881–1892. Det gælder for alle bibliografiens dele op til 1971, at dækningsgraden er utroligt lav og den bibliografiske standard så ringe, at det kan være umuligt at identificere de registrerede kort. Ikke engang statens officielle kortudgivelser har fundet vej til bibliografien.

Kort over Næstved 1822, tegnet af S. T. Thorbrøgger med det formål at fastlægge konsumtionslinien omkring byen. Originalen er bilagt sagsakterne i Rigsarkivet (Generaltoldkammeret. Akter ang. Konsumtionslinierne 1807–1841). Original: ca. 1:2.500; 468 × 349. Kortet er ikke registreret i Rigsarkivet.

De kort, der dog er medtaget, kan findes i den systematiske del:

- 1881–1892: »Kort«.
- 1893–1914: »XVI. 4. b. Kort«.
- 1915–1971: »40.1«.

c. Fra 1972.

Fra 1972 udskiltes kort fra bogfortegnelse almindelige opstilling og samledes til »Dansk Kortfortegnelse«.

Denne bibliografi er et katalog over den modtagne pligtaflevering i Kortsamlingen på Det kongelige Bibliotek og er beskrevet nedenfor.

Der findes dog andre bibliografier, der kan supplere den ringe nationalbibliografi:

Den vigtigste er bibliografien i det ansete

tyiske tidsskrift »Petermanns Mittheilungen«, Mittheilungen aus Iustus Perthes geographische Anstalt. 1857 ff. Gotha 1857 ff. (Udgivet indtil 2. verdenskrig under skiftende navne).

Størst interesse har den naturligvis for perioden før 1881, hvor den dækker et veritabelt hul i nationalbibliografien, men den kan også konsulteres med udbytte efter dette år. Både i beskrivelse og i dækningsgrad står den højt over »Dansk Bogfortegnelse«.

Af mindre betydning har de udenlandske bibliotekskataloger: »The British Museum catalogue of printed maps charts and plans. Photolithographic edition complete to 1964«. Vol. 1–15. London 1967.

En del af det danske materiale heri er registreret i Helle B. Jørgensen: Fortegnelse over kort over Danmark eller dele deraf i British

Library indtil 1964. En bibliografi udarbejdet i British Library Map-room & Det kongelige Bibliotek. København 1976 (utrykt speciale fra Danmarks Biblioteksskole 1976).

Tilsvarende findes et amerikansk bibliotekskatalog: »The New York public Library. Dictionary Catalog of The map Division«. Vol. 1–10. Boston 1971.

2) Kort, trykt i publikationssammenhæng. De landkort, som kan findes via nationalbibliografien, er altså udelukkende selvstændigt trykte kort. For kort, der er udgivet i publikationssammenhæng, er problemerne endnu større, da disse kort kun undtagelsesvis er blevet medtaget i beskrivelsen af den bibliografiske enhed, hvortil de hører. Om en selvstændig indgang på disse kort er der altså ikke tale, og oftest må man gennemblade hele bibliografier for kun at få et magert udbytte: I »Bibliotheca Danica« og »Dansk Bogfortegnelse« optages sædvanligvis kun oplysninger om kort, hvor det på titelbladet fremgår, at publikationen er udstyret med f.ex. »et farvetrykt, lithographeret« eller »kobberstukket kort«.

I Det kongelige Biblioteks systematiske kataloger for Danske Afdelings ældre samling (før 1960) er en lignende fremgangsmåde fulgt, men da hverken nationalbibliografien eller disse kataloger er ført konsekvent eller er fuldstændige, kan man ved en gennemgang af begge bibliografier opnå en temmelig høj dækningsgrad. En del lokalbibliografier (og andre fagbibliografier) har en mere udtømmende beskrivelse af de medtagne publikationer og indeholder derfor ofte oplysninger om kort, som ikke findes andre steder. Her kan man iøvrigt også finde en del selvstændigt udgivne landkort.

En anden vej til genfindning af disse kort vil være at undersøge det materiale, der ligger i løsblad i kortsamlingerne på landets to pligt-afliveringsbiblioteker, Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus. Begge steder findes en del kort, der oprindeligt har hørt til en publikation eller som er blevet afleveret selvstændigt fra bogtrykkerne. Men her støder man til gengæld på det problem, at kun et fåtal af disse kort er proveniensbestemt.

Ingen af disse indgange giver en oversigt over alle de landkort, der er udgivet i publikationssammenhæng: Dertil kræves faktisk en gennemgang af hele den danske litteratur og en del af den udenlandske – unægteligt en noget omfattende søgeproces!

3) Håndtegnede kort.

Selvom en registrering af håndtegnede kort er en national opgave, ligger en sådan registrering uden for den egentlige nationalbibliografis rammer. Som omtalt i indledningen vil de fleste håndtegnede kort være af administrativ proveniens og derfor stadig i et vist omfang befinde sig i arkiverne.

Desværre er kun et begrænset antal af de administrative kort registreret og udskilt fra arkivpakkerne, og en søgning i arkivalierne selv er overordentligt omfattende. For så vidt som man overhovedet kan give retningslinier for søgning af disse kort, kan man henvise interesserede til selv at forsøge at pejle sig frem til arkivalierne for den forvaltning, som måske kunne have udarbejdet et landkort, der kunne have interesse. Men allerede dét kræver, at man ved, at der findes noget materiale; og ovenikøbet kan kortene være brugt i andre sammenhænge end til den, de oprindeligt blev tegnet.

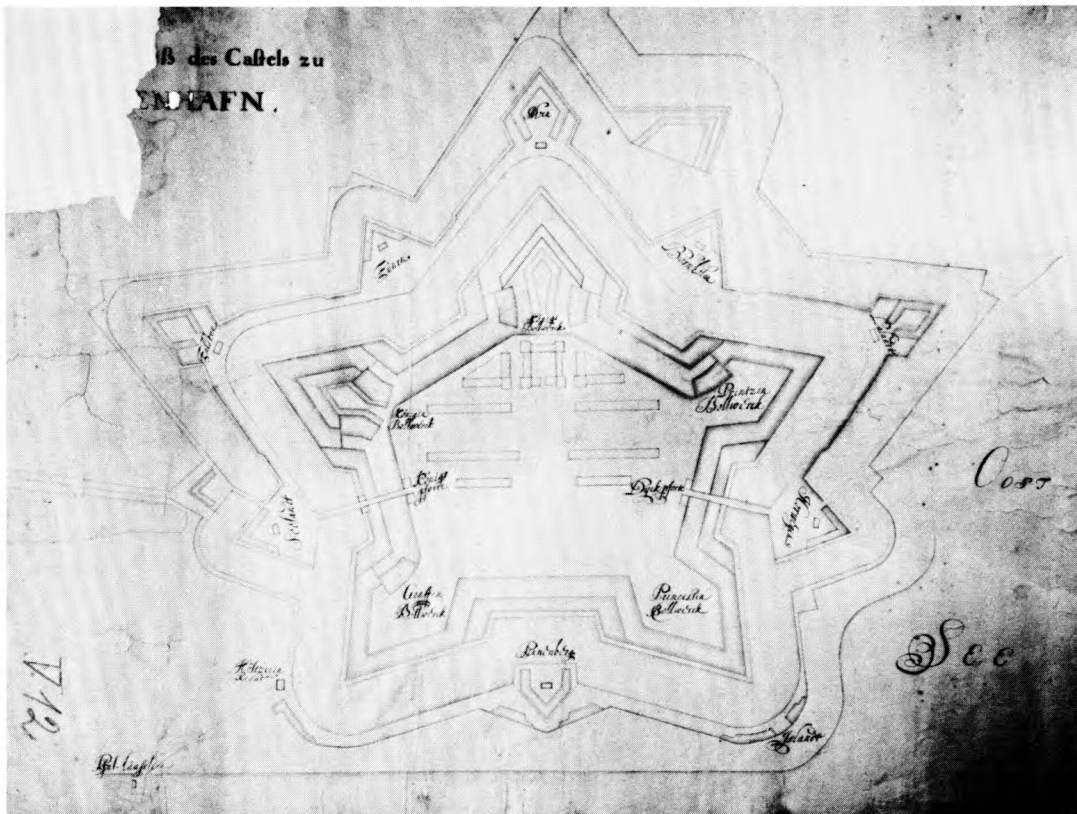
En total genfindning af denne type kort vil selv for et mindre område være urealistisk, selvom der kan gøres overraskende fund.

Der findes altså ingen generelle hjælpemidler, der kan give den kortinteresserede en oversigt over alt eksisterende materiale af interesse for danske forhold. Derimod findes et mindre antal registraturer med en faglig afgrænsning, således at de fungerer som dele af nationalbibliografien:

(Ordnet efter forfatterens efternavn).

Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1–2. København 1979 (= 1980). 395 s., 1211 indførsler. Med navneregister med realoplysninger og emneregister. Ordnet topografisk efter det system, der anvendes i Det kongelige Biblioteks Kortsamling.

Fortegnelsen tilstræber fuldstændighed for

Kort over Kastellet i København fra 1660'erne i Archives de la Ville de Strasbourg, formodentligt bragt hertil af Christoph Heer, der i 1669 blev ledende fæstningsingeniør i denne by. Original: ca. 1: 1.730; 70 × 500. Kortet har ikke tidligere været kendt i Danmark.

alle kort over de fynske øer bortset fra matrikelkort, udskiftningskort og søkort.

Landbohøistorsk Selskabs registrering af ældre utrykte kort på danske godser og i danske lokalsamlinger.

Resultatet af en midlertidigt afbrudt prøve-registrering (1200 kladdesedler) opbevares foreløbigt i Kortsamlingen på Det Kongelige Bibliotek. Arbejdet blev iværksat i Landsarkivet for Sjælland, Det kongelige Bibliotek og Institut for Navneforskning.

Leif Makhholm: Danmarkskort publiceret før 1700. En bibliografi udarbejdet på Det kongelige Bibliotek. København 1975. 2. udg. 1978. 58 s., 170 indførsler, suppleret af en 21-siders beskrivelse af atlas m.v., med navne- og stedregister.

Ved danmarkskort forstås »kort, der primært viser Danmark, danske farvande eller

større dele deraf; hermed menes Nordjylland, Midtjylland, Slesvig, Nordslesvig o.s.v.«.

I mangel af andre tværinstitutionelle registranter er den kortinteresserede herefter henvist til at bruge de enkelte samlingers egne hjælpemidler i form af trykte og utrykte kataloger.

I det følgende er der foretaget en gennemgang af alle landsdækkende samlinger med en beskrivelse af samlingens omfang og registreringer.

1. Forsvarets Bygningstjeneste.

Frederiksholms Kanal 30.

1220 København K.

(01) 13 47 01.

Omfang: Den historiske kort- og tegningssamling, der er et af de få eksempler på en kortsamling, der stadig opbevares i den oprindelige administration, omfatter landkort og bygningstegninger fra midten af 1600-tallet til 1952.

Samlingen er således arkiv for bl.a. Fortifikationsetaten 1684–1763, Ingeniørkorpset 1763–1932 og Hærens Bygningstjeneste 1932–1952.

De slesvig-holstenske og oversøiske kort og tegninger er blevet afleveret til Det kongelige Bibliotek, hvor de findes i Kort- og Billedsamlingen (s.d.). De norske kort er herfra genafleveret til Det norske Rigsarkiv.

Registrering: Håndskrevet registratur i protokolform: Historisk Tegnearkiv. Katalog over Ingeniørkorpsets samling af kort og tegninger. 220 blade med en del spring i pagineringen. Ordningen er topografisk med oplysninger om titel, datering og tegner. Uden register.

2. Geodætisk Institut.

Rigsdagsgården 7.

1218 København K.

(01) 11 60 17.

Omgang: På Institutet opbevares kortproduktionen fra Videnskabernes Selskab, Generalstabens topografiske Afdeling og Geodætisk Institut, herunder bl.a. en del værdifulde koncepter.

Registrering: I mangel af en egentlig registratur henvises til: P. G. Henriksen: Hærkort i Danmark og nabolande gennem tiderne. København 1971. I denne fremstilling findes kronologiske lister over de væsentligste kortserier fra 1766–1969.

Geodætisk Instituts egne kortudgivelser registreres i »Impressa publica Regni Danici. Bibliografi over Danmarks offentlige publikationer« 1948 ff. København 1949 ff.

For særtryk udgivet 1902–1967 se Kortsamlingen på Det kongelige Bibliotek.

Hærens Arkiv se Rigsarkivet.

3. Det kongelige Bibliotek.

Christians Brygge 8.

1219 København K.

(01) 15 01 11.

Foruden de kort, der findes i bibliotekets bøger og tidsskrifter (se s. 62) findes der samlinger af landkort i Håndskriftafdelingen og i Kortsamlingen.

a. Håndskriftafdelingen.

Omgang: Samlingen består af hånd tegnede og enkelte trykte kort fra 1600-tallet og 1700-tallet fra de danske kongers private samlinger. De fleste kort fra fortifikationsetaten før 1684 findes også her.

Registrering: Der findes tre registraturer:

E. Gigas: Katalog over det Store kongelige Biblioteks Håndskrifter vedrørende Norden, særligt Danmark. 1–3. København 1903–1911.

A. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets [nu Det kongelige Biblioteks] Haandskrifter i Samlingerne e. donatione variorum, additamenta, Rostgaards, Schiønning og Ørsteds Samling. 1–2. København 1929–1935.

Disse trykte fortegnelser suppleres af det løbende katalog: Katalog over Det store kongelige Biblioteks Haandskriftsamling. 6. bind. De tre nordiske Riger. Danmarks Topografi og Statsforhold. I. (håndskrevet i protokol i bibliotekets katalogværelse).

Foruden de afsnit, hvor pakker, der indeholder løbsk kort, indexeres og beskrives (se f.ex. Gigas 1, s. 175–179) findes angivelser af kort ved beskrivelsen af de enkelte håndskrifter. Et fuldstændigt overblik over alle kort i Håndskriftafdelingen kan kun opnås ved en gennemlæsning af alle tre registraturer. Et mindre antal kort findes dog registreret i Kortsamlingen.

b. Kortsamlingen.

Omgang: Grundstammen er de trykte kort, der som andet materiale skal afleveres til Det kongelige Bibliotek ifølge loven om pligtaflevering fra 1927. Selvom denne lov kan følges tilbage til 1697, blev kort først afleveret på linie med bøger og tidsskrifter fra omkring 1900, og først i de seneste år har man opnået en nogenlunde bred dækning.

Nu afleveres de fleste af de kort, der bliver udgivet selvstændigt, og en del kort, der er blevet udgivet i publikationssammenhæng. Til gengæld er der en ringe afleveringsgrad for kort, udarbejdet af offentlige og private institutioner til internt brug.

Ved siden af pligtafleveringen findes også et større antal hånd tegnede kort med anden proveniens, herunder kort fra en lang række afleveringer efter Kort- og Billedsamlingens oprettelse i 1902. Bl.a. afleveredes store samlinger fra Nationalmuseet, Ministeriet for offentlige Arbejder (delvis genafleveret til Rigsarkivet), Søkortarkivet, Udenrigsministeriet, Matrikelkontoret (kun ikke-matrikulære kort) og Ingeniørkorpset (kort over de hertugelige dele af Det danske Rige og tropekolonierne).

Ved køb af private samlinger og ved gaver har man i Kortsamlingen en overordentlig bred dækning af hånd tegnede og trykte kort over danske områder.

Registrering:

a) Generelle registraturer:

Kortsamlingens registrering består af to seddelkartoteker, der begge er ordnet efter stikordsprincippet efter kortenes geografiske indhold. Den meget kraftige udbygning af samlingerne i de første år medførte en ret ringe bibliografisk standard, men et nyt kartotek, grundlagt omkring 1960, har dog rettet en del op på dette forhold. Til begge kartoteker knytter der sig en navneindgang.

Kun kort i løbsk arkiv er fuldstændigt registreret i Kortsamlingens kartoteker, mens atlas kun undtagelsesvis er indexeret. Her findes også enkelte henvisninger til kort i bibliotekets øvrige afdelinger (Håndskriftafdelingen og Danske og Udenlandske Afdeling).

b) Specialregistraturer:

Pligtafleveringen.

Som løbende bibliografier over pligtafleveringen udarbejder Kortsamlingen årligt den danske del af den internationale kortfortegnelse: »Bibliographie Cartographie Internationale 1946–1947« ff. Paris 1949 ff. Inden for hvert land er den ordnet efter publikationsform og herunder stikordsordnet. Med navne- og institutionsregister. Samtidig udarbejder Kortsamlingen »Dansk Kortfortegnelse 1972« ff. København 1973 ff. Kortfortegnelsen udgives som en selvstændig del af »Dansk Bogfortegnelse«, og fortsætter registreringer af landkort, der tidligere var integreret heri. Den er uden register.

Andre afgrænsede fortegnelser: (ordnet efter forfatterens efternavn eller efter titel).

Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1–2. København 1979 (= 1980) fungerer også som katalog over Kortsamlingens bestand af kort over området. (se s. 62).

Marianne Grützmeier: Bornholm. En bibliografi over kort, udarbejdet på Det kongelige Bibliotek. København 1978. (Speciale fra Danmarks Biblioteksskole 1978, forventes udgivet).

49 s., 180 indførsler med navne- og stedregister.

Omfatter Kortsamlingen og Håndskriftafdelingens kort. Ordnet topografisk.

Lars B. Karlsen: Kort over fortifikationsværker og landskaber i Slesvig. Hærens Ingeniørkorps dækkende perioden 17–19. århundrede ([–1863]) Bibliografi udarbejdet på Det kongelige Bibliotek. København 1976. (Speciale fra Danmarks Biblioteksskole 1976).

44 s., 217 indførsler med navne- og stedregister. Topografisk ordning.

Katalog over de bygnings- og fortifikationstegninger, som Det kongelige Bibliotek har modtaget fra Ingeniørkorpset (kopi af håndskrevet protokol).

Fortegnelsen, der er på 43 s., omfatter kort over Slesvig og Holsten, de danske kolonier og Norge. De norske kort blev dog genafleveret til Norges Rigsarkiv i 1937. Kort over områder i den kongerigske del af det danske monarki findes stadig i Forsvarets Bygningstjeneste (s.d.).

Katalog over særtryk fra Geodætisk Institut 1902–1967 (kopi af maskinskrevet original på Geodætisk Institut).

218 s., 2770 kortbeskrivelser i kronologisk opstilling. Uden register.

Kataloget dækker en særsamling af kort trykt til private af Generalstabens topografiske Afdeling og Geodætisk Institut. Den blev i 1977 afleveret til Det kongelige Bibliotek.

Ib Rønne Kejlbø: Manuscript maps in the Frederik den Femtes Atlas. København 1969.

38 s. med navnerregister. Ordningen følger atlasset, der er en indbinding fra 1750-erne af kongens topografiske kort og tegninger.

Leif Makholt: Danmarkskort publiceret før 1700. En bibliografi udarbejdet på Det kongelige Bibliotek. København 1975., fungerer også som katalog over Kortsamlingens bestand af trykte danmarkskort, (se s. 63).

Erik Rasmussen: Håndtegnede kort over Danmark øst for Store Bælt. En bibliografi udarbejdet på Det kongelige Bibliotek. København 1976. (Speciale fra Danmarks Biblioteksskole 1976).

38 s., 169 indførsler, med personregister.

Topografisk ordnet fortegnelse over håndtegnede kort i Det kongelige Biblioteks Kortsamling og Håndskriftafdeling.

4. *Det kongelige Garnisonsbibliotek.*

Søndre Magasin. Kastellet 42.

2100 København Ø.

(01) 11 22 33.

Omfang: Samlingen indeholder et mindre antal håndtegnede og en del trykte kort.

Registrering: Jeppe Gents: Katalog over Det kongelige Garnisonsbiblioteks danske kort, samt over et udvalg af bibliotekets svenske og nederlandske kort. København 1980. (Speciale fra Danmarks Biblioteksskole 1980).

162 s., 449 indførsler, med geografisk register, navnerregister (med realoplysninger) og med sagregister.

Kataloget er opstillet kronologisk efter lande og indeholder fyldige afsnit om kartografer og kortudgivere og deres baggrund. Bibliotekets danske kort er registreret fuldstændigt og omfatter kort fra perioden 1652 til 1960.

5. *Landsarkivet for Fyn.*

Jernbanegade 36.

5000 Odense C.

(09) 12 58 85.

Omfang: Kort af administrativ proveniens, suppleret af en samling kopier af matrikelkort.

Registrering: En topografisk ordnet seddelregistratur findes på læsesalen.

6. *Landsarkivet for Nørrejylland.*

Lille Sct. Hansgade 5.

8800 Viborg.

(06) 62 17 88.

Omfang: Kort af administrativ proveniens, suppleret med matrikelkort, kopier af matrikelkort og topografiske kortserier.

Registrering: Maskin- og håndskrevet protokol »Kort«, der findes på læsesalen. Den indeholder bl.a. lister over matrikulens minorerede kort (1862 ff) og topografiske kortserier.

Desuden findes en registratur i form af et seddelkartotek med topografisk indgang efter Trap.

7. *Landsarkivet for Sjælland m.m.*

Jagtvej 10.

2200 København N.

(01) 39 35 20.

Omfang: Kort af administrativ proveniens – især matrikelkort.

Registrering: Der findes en trykt registratur: Landsarkivet for Sjælland: Oversigt over landsarkivets samling af kort og tegninger indtil ca. 1900. København 1973.

207 s. Ordnet efter kortenes proveniens med stednavnerregister. Til denne fortegnelse knytter der sig en registratur på kartotekskort på arkivets læsesal med oplysninger om materiale, format, kronologi og proveniens samt en gengivelse af kortet.

8. *Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele.*

Haderslevvej 45.

6200 Åbenrå.

(04) 62 58 58.

Omfang: Kort af administrativ proveniens – især matri-

keltkort og udskiftningskort, desuden søkort og jernbanekort.

Registrering: Maskinskrevet fortegnelse over udskiftningskort og kort i godsarkiver. Iøvrigt seddelregistratur på læsesalen. Jernbanekort registreret i »De nordlesvigske amtsbaner. Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele«. Åbenrå 1978.²

9. *Matrikeldirektoratet.*

Titangade 13.

2200 København N.

(01) 83 77 33.

Omfang: Foruden de egentlige matrikelkort findes en mindre samling af ikke-matrikulære kort.

Registrering: Der findes to maskinskrevne registraturer: Matrikeldirektoratet: Fortegnelse over de i brug værende matrikelkort. København 1966. 437 s., med stednavneregister.

Topografisk ordnet efter Matrikeldirektoratets systematik i amt og sogn.

Matrikeldirektoratet: [Fortegnelse over ældre kortmateriale]. Rygtitel: »Eldste original og udskiftningskort«. Uden år. 167 s. Ordnet som forrige.

10. *Nationalmuseet.*

Frederiksholms Kanal 12.

1220 København K.

(01) 13 44 11.

Omfang: Samlingen af kort og tegninger, der indgår i Nationalmuseets topografiske arkiv, omfatter en broget blanding af fæstningstegninger, matrikelkort, topografiske kort af mere eller mindre ubestemmelig proveniens. Ved siden af originalmaterialet findes en fotosamling, ordnet topografisk, og hvis indhold kan fungere som indgang til kortmateriale i andre samlinger.

Registrering: Arkivet er opbygget topografisk efter 4. udgave af Trap. Der findes ingen egentlig registratur, men den topografiske ordning af materialet er meget overskuelig.

11. *Rigsarkivet.*

Rigsgården 9.

1218 København K.

(01) 12 38 78.

1.-2. *Afdeling.*

Omfang: Rigsarkivets kort- og tegningssamling består i al væsentlighed af kort og tegninger, udarbejdet og brugt af den administration, hvis arkivalier Rigsarkivet opbevarer.

Efter en beregning foretaget i oktober 1978 af arkivar J. Nybo Rasmussen omfatter kort- og tegningssamlingen ca. 56.000 enheder. Hertil skal lægges et ukendt antal uregistrerede kort, der stadig opbevares i arkivpakkerne.

Registrering: »Rigsarkivets store og værdifulde samlinger af ældre kort og tegninger, der forvaltes af 1. afdeling, er placeret og registreret på en meget utilfredsstillende og uoverskuelig måde. I hovedsagen er de anbragt i den samme orden, hvor de i sin tid blev afleveret af de for-

skellige statslige institutioner. Ofte er de ikke forsynet med andre hjælpemidler end de oprindelige afleveringsdesignationer, som Rigsarkivet, evt. efter en let retouche, har indlemmet i sin række af såkaldte folioregistraturer. I andre tilfælde findes arkivskabte hjælpemidler især i form af seddelregistraturer, hvoraf de vigtigste findes i registraturskufferne 4 og 5 men som er af højst uensartet, gennemgående temmelig ringe kvalitet«. (J. Nybo Rasmussen: Oversigt over kort og tegningssamlingen. Oktober 1978. Internt arbejdsrapport, der findes i registraturværelset).

En afgørende hindring for udnyttelsen af materialet er registraturernes ordning alene efter proveniens: Her lades den topografisk interesserede helt i stikken af de foreliggende registraturer. For den, der vil give sig i kast med de 115 delregistraturer, findes en nyttig oversigt i arkivar J. Nybo Rasmussens ovennævnte vejledning.

Hærens Arkiv (Rigsdagsgården 5).

Selvom Hærens Arkiv er en afdeling under Rigsarkivet fungerer kortsamlingen uafhængigt af Rigsarkivets Kort- og tegningssamling.

Omfang: Samlingen består af kort med militær proveniens, herunder en omfattende samling af hånd tegnede kort fra Generalstabens topografiske Afdeling.

Registrering: Kun en mindre del af materialet er registreret i fire maskinskrevne bind:

I. Geografiske kort, 88 blade, ordnet topografisk.

II. Militære kort, 87 blade, ordnet topografisk-tematisk.

III. Fæstningskort, 117 blade, ordnet topografisk.

IV. Krigshistoriske kort, 136 blade, ordnet kronologisk.

Samlingerne er for øjeblikket (efteråret 1980) under omregistrering. De nye kataloger vil blive afløst af nye, opbygget på samme måde som de nuværende.

12. *Statsbiblioteket.*

Universitetsparken.

8000 Århus C.

(06) 12 20 22.

Omfang: Samlingen består af kort, afleveret til biblioteket som pligtaflevering af bogtrykkerne. Hertil kommer et mindre antal ældre kort med forskellig proveniens.

Registrering: Kortene er registreret i et topografisk ordnet seddelkartotek.

13. *Søkortarkivet* (Farvandsvæsenets nautiske Afdeling).

Esplanaden 19.

1263 København K.

(01) 13 51 75.

Omfang: Arkivet opbevarer alle søkort, udarbejdet af Søkortarkivet fra slutningen af 1600-tallet til idag.

Registrering: Der findes en trykt registratur: Søkortarkivet: Søkaart-Archivets Antike Kaartsamling 1895. København 1895. 77 s. Den omfatter tegnede og trykte kort indtil 1830, og er opdelt i et kapitel om hånd tegnede og et andet om trykte kort, hvert afsnit ordnet geografisk-kronologisk.

2. Oplysninger om Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele bygger på meddelelse fra landsarkivarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå.

Desuden findes en utrykt registratur: Kort og bøger udgivet af Søkortarkivet samt Grønlandsstyrelsens kort. 66 s. Uden sted og år. Omfatter alle Søkortarkivets publikationer.

En let tilgængelig fortegnelse over Søkortarkivets kortudgivelser fra nyere tid findes i den løbende bibliografi: »Impressa publica Regni Danici. Bibliografi over Danmarks officielle publikationer 1948« ff. København 1949 ff.

14. Tøjhusmuseet.

Frederiksholms Kanal 29.

1220 København K.

(01) 11 60 37.

Omfang: Kortmaterialet omfatter en mindre del af en tegningsssamling, der som helhed har tilknytning til landetaten.

Registrering: Der findes tre pladskataloger i maskinskrevet form: Oversigt over Tegningsarkivet; Tegningsarkivet 1; Tegningsarkivet 2.

15. Vejdirektoratet.

Havnegade 23–25.

1058 København K.

(01) 11 33 38.

Omfang: Ved afleveringen af Vejdirektoratets historiske kortsamling i 1976 til Rigsarkivet udskiltes en række gen-

parter fra hovedsamlingen. De forblev sammen med enkelte af de kort, der skulle have været afleveret, i Vejdirektoratet.

Kortene har alle tilknytning til vejvæsenet i perioden ca. 1780– ca. 1850.

Registrering: Maskinskrevet registratur: Vejdirektoratet: Tegninger m.v. fra Gl. arkiv. [København] 1976. (kopi i Rigsarkivets Kort- og Tegningssamling).

52 s., 304 indførsler. Ordningen er tematisk-topografisk.

Andre samlinger.

Den forudgående gennemgang af kortsamlingerne og deres registraturer har medtaget alle væsentlige samlinger, der indeholder kort over mere end én begrænset lokalitet i Danmark. Ved siden af disse større samlinger findes lokalt en række småsamlinger, der har større eller mindre værdi. Som tidligere nævnt kan der findes kortsamlinger i biblioteker, kommunernes tekniske forvaltninger, de kulturhistoriske museer, de lokalhistoriske arkiver og hos private. Ved tilbunds gående søgning bør man ikke undlade at kontakte også disse samlinger, som man kan finde via lokale vejvisere m.v.

Til slut bør det også nævnes, at der i udenlandske samlinger kan befinde sig værdifuldt dansk kortmateriale. Det er betydeligt sværere at finde frem til end det, der findes her i landet, og ofte vil kun tilfældigheder lede en på sporet af disse kort.